

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 94.27–789.5–053.81(4) «15/16»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-103-113>**Тетяна Зузяк**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,

доктор педагогічних наук, доцент (Україна)

email: zuzyak@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5437-0272

Руслан Басенко

Полтавський інститут економіки і права

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,

кандидат педагогічних наук (Україна)

email: basenko_ruslan@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9760-6321

Історичні джерела дослідження християнсько-гуманістичних практик піклування єзуїтів про схоластів у ранній Новий час

Анотація. Метою статті є атрибуція, систематизація та верифікація історичних першоджерел дослідження ренесансно- та християнсько-гуманістичного контексту єзуїтських практик опіки над схоластами орденських колегіумів у країнах Європи ранньомодерної доби. У зв'язку з історіографічною контраверсійністю у розгляді та оцінках соціокультурної діяльності ордену єзуїтів, а також його конфесійною приналежністю, **методологічними орієнтирами** дослідження виступають принципи наукової об'єктивності, наступності, міждисциплінарності, джерелознавчого аналізу, конфесійної нейтральності та світоглядного плюралізму. В основі дослідження покладено пріоритети внутрішньої та зовнішньої критики історичних першоджерел, які дають змогу цілісно, системно, комплексно та інтегровано розглянути гуманістичний зміст, ціннісно-орієнтовані стратегії та людинотворчу роль орденського досвіду освітньої, духовної та соціальної опіки над схоластами у ранній Новий час. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше за інтегрованими критеріями (зміст, цільове призначення та спосіб фіксації інформації) представлено класифікацію історичних джерел дослідження окресленої проблематики та атрибутовано десять джерельних корпусів: інституційно-правові документи Товариства Ісуса; філософсько-педагогічні трактати гуманістів європейського Відродження; духовно-релігійні та гомілетичні твори; біографічні та агіографічні першоджерела; епістолярії; теологічні трактати членів ордену єзуїтів; дидактична література єзуїтських колегіумів; полемічні джерела; матеріали діловодної документації; зображальні пам'ятки. Зроблено **висновок** про те, що інтеграція в історичне дослідження названих першоджерел, їхня внутрішня та зовнішня критика, наукове осмислення та інтерпретація забезпечують необхідні підстави для обґрунтування тези про гуманістичну релевантність соціокультурної діяльності Товариства Ісуса у сфері піклування про молоде покоління країн Європи у ранній Новий час, затребуваність та важливість відповідних ініціатив для розвитку новоєвропейської цивілізації. Історичні джерела, що систематизовані у статті, дають змогу розглянути ґенезу суспільних ініціатив Товариства Ісуса комплексно, розкривають зміст ціннісних, ідеологічних, духовно-сміслових та організаційно-педагогічних вимірів піклування учителів-єзуїтів про ранньомодерну молодь європейських країн.

Ключові слова: орден єзуїтів (Товариство Ісуса), історичне джерело, джерелознавство, класифікація джерел, «єзуїтський гуманізм», схоластики, ренесансний гуманізм, герменевтика, джерельний корпус.

Постановка проблеми. У повсякденних діалогах сьогодні ще можна зустріти вживання терміну «по-єзуїтськи» у синонімічному ряді з хитрістю, підступністю, нечесністю, маніпулюванням і зрадою. Витоки такого «чорного міфу» належать періоду інтеграції ордену єзуїтів серед православного населення наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Упродовж наступних періодів імперська, а згодом радянська влада лише підважувала антиєзуїтську риторику, поширювала у суспільстві ідеологічно заангажовані, прескриптивні та відверто популістсько-пропагандистські наративи, безкомпромісно виставляючи ченців-єзуїтів у винятково негативних відтінках. Відповідні формули та кліше були інтегровані й до науково-історичного вивчення діяльності єзуїтів, риторика якого мало чим відрізнялася від поширеного у

.....
суспільстві неприйняття і таврування. Можна констатувати, що в значному масиві тематичних праць, що присвячені історії Товариства Ісуса, неозброєним оком видно антиєзуїтську риторику, багатьом авторам й сьогодні не вдається повністю відмовитися від антинаукових міфів та стереотипів щодо оцінки суспільних ініціатив ченців ордену єзуїтів. Історики зіштовхуються зі складнощами відокремити наукове осмислення від власних релігійних або атеїстичних мотивів, їм подекуди не вдається подолати трафаретно-шаблонні трактування та оцінки суспільної діяльності ченців-єзуїтів, що містилися в попередній історіографії. Відтак практично не висвітленим або ж несправедливо засудженим у значному масиві історіографії виявився гуманістичний зміст суспільно-культурних та освітніх ініціатив єзуїтів, багатьма ученими XVII-XIX ст. було проігноровано той факт, що орден єзуїтів став єдиною інституційною силою, яка на практиці втілювала ренесансно-гуманістичні ідеї у заснованих ним практиках піклування про освіту, духовно-релігійне та соціальне становлення молодого покоління. Така ситуація є наслідком поверхового та тенденційного сприйняття суспільних ініціатив Товариства Ісуса, які багато в чому обумовлені відсутністю доступу дослідників до першоджерел, що дозволили б об'єктивніше та повніше висвітлити історичний портрет єзуїта.

Позитивним сигналом для реалізації джерелознавчого принципу в проведенні історичних досліджень стали сучасні процеси демократизації та інформатизації як в структурі ордену єзуїтів, так й в академічному пізнанні на пострадянському просторі. Зняття орденських заборон на оприлюднення повнотекстових варіантів першоджерел, прямий, передусім web доступ до змісту раніше маловідомої та секретної інформації, активна археографічна та видавнича діяльність, поєднання цифрових технологій і свободи інтерпретаційних практик дають змогу поновому розкрити та зрозуміти значний масив раніше спорадично, а почасті ангажовано, упереджено та епізодично висвітлених історичних проблем. Доступ сучасних істориків до орденських документів та першоджерел дає змогу обґрунтувати тезу про гуманістичний характер діяльності єзуїтів, їхню активну участь у заснуванні системної опіки над молоддю у ранній Новий час. Герменевтичний аналіз першоджерел свідчить, що у ранній Новий час попри ідейні антагонізми, що існували між гуманістами та єзуїтами, в справі розробки підходів до піклування про молоде покоління відбулася консолідація їхніх зусиль: і вчителі-єзуїти, і наставники-гуманісти, спільно звернули увагу на молодь, актуалізували цивілізаційну потребу формування соціально-культурного середовища для освіти та розвитку тогочасних молодих людей. Гуманісти запропонували ідеї необхідності піклування про молоде покоління, а лідери Контрреформації – учителі-єзуїти, на практиці стали головною силою легітимації у суспільстві мотивів та ідеалів молодіжної політики. Тому переосмислення феномену єзуїтизму є пізнавально, методологічно та світоглядно виправданим. До того ж викриття фальсифікацій, замовчувань й атавізмів атеїстичного тоталітаризму в радянському наративі з історії Товариства Ісуса сприятиме появі нових історичних синтезів, в основу побудови яких буде поставлено критерій глибини та доброчесності наукового аналізу, залучення належної джерельної бази, фактологічності, обґрунтованості висновків, професіоналізацію історіографічного дискурсу.

Єзуїти сьогодні – це міжнародний масштаб і системний характер суспільної роботи. Транснаціональний рівень діяльності ордену був помітним уже під час його утворення у 1534 р.: засновник єзуїтів іспанець Ігнатій Лойола згуртував однодумців для присяги на вірність церкві на французькому Монмартрі, а центральним офісом генерала ордену, цілком природно, став Рим. Мультикультурність, глобалізація та динамічний розвиток – це ті атрибути, що збагачують міжнародний імідж єзуїтів, дають йому можливість відігравати вагомий роль в облаштуванні світового культурно-релігійного, освітнього та ціннісно-смислового ландшафту. Примітно, що цього року один із найвпливовіших чернечих орденів католицької церкви відзначає 480-ліття з дня затвердження римським Понтифіком, яке урочисто відбулося 1540 р. Можна констатувати, що саме молодіжні ініціативи єзуїтів забезпечили «ренесанс» європейської молоді, адже у ранній Новий час відбулося заснування орденської молодіжної політики, зміст якої забезпечив модернізацію статусу молоді, яку почали навчати не тільки спогляданню та молитві, але й діяльному та раціональному життю, активній життєвій філософії. До того ж саме єзуїти стали засновниками таких необхідних атрибутів, як партнерство та лідерство у молодіжному середовищі, соціальний ліфт, стали активними популяризаторами освіченості та вченості.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Оглядів та аналізів першоджерел з історії соціокультурної діяльності єзуїтів у ранній Новий час спеціальних досліджень не присвячено. Водночас окремі аспекти цієї проблематики вміщено у синтезах з історії ордену єзуїтів таких зарубіжних та українських авторів, як В. Бангерт, Р. Бірлі, Т. Блінова, Дж. Бродрік, Б. Год, М. Інглот, В. Кметь, А. Коваль, Ж. Лакутюр, В. Лявшук, Д. Мітчелл, А. Папазова, С. Серяков, К. Холіс, Т. Шевченко, Д. Шмонін та інших. Відтак очевидний брак наукової уваги до осмислення та актуалізації джерельного забезпечення висвітлення молодіжної роботи єзуїтів й вмотивовує пізнавальний інтерес представленої студії.

Мету нашого дослідження ми вбачаємо в атрибуції та обґрунтуванні класифікації першоджерел із історії розвитку ренесансно-гуманістичних ідей у ранньомодерних єзуїтських практиках піклування про молоде покоління, визначенні їхнього пізнавально-методологічного значення та окресленні принципів інтерпретації, розуміння та актуалізації в історичному дослідженні. Системний і критичний аналіз першоджерел дає змогу розкрити як ідейно-теоретичні та ціннісно-сміслові, так і структурно-функціональні, інституційно-процесуальні, організаційно-педагогічні та методико-технологічні аспекти орденських практик піклування про ранньомодерну молодь країн Європи.

Виклад основного матеріалу. Джерельну базу дослідження за інтегрованим критерієм (зміст, цільове призначення та спосіб фіксації інформації) класифіковано на десять корпусів. Перший корпус першоджерел складають **інституційно-правові документи Товариства Ісуса**. У їхніх нормах було визначено мету, механізм заснування, систему управління, організаційні засади та юрисдикційний статус молодіжної роботи ордену єзуїтів. Мова йде насамперед про «Формули Інституту Товариства Ісуса», які становлять собою статут, у якому стисло і загально було окреслено мету та метод соціокультурної діяльності ченців-єзуїтів серед молодого покоління, представлено вимоги до духовно-педагогічного, апостольсько-просвітницького, освітньо-інтелектуального та соціального служіння учителів Товариства Ісуса. Документ складався із 9 пунктів, які були викладені й затверджені в апостольських листах (буллах) Павла III «Regimini Militantis Ecclesiae» від 27 вересня 1540 р. та Юлія III «Exproscit Debitum» від 21 липня 1550 р. Їхнє схвалення Понтифіками дало змогу стати частиною не лише орденського, але й папського права [Конституції ..., 2005 : 14]. У буллах було проголошено цінність опіки над молоддю країн Європи, а метою діяльності Товариства Ісуса було визначено «... докладання особливих зусиль для поступу душ у християнському житті та науці особливо через навчання дітей» [Формули ..., 2005 : 3-4].

Основним документом, який визначав організаційно-ідеологічні засади орденських практик піклування про молодь були «Конституції Товариства Ісуса» («Constitutiones Societatis Iesu»). Їхній проект підготував засновник єзуїтів Ігнатій Лойола іспанською мовою 1550 р., а його схвалення І Генеральною конгрегацією ордену відбулося 1558 р. «Конституції» склалися з 10 частин, кожна з яких визначала сутність місії та духовності Товариства Ісуса, унормовувала духовно-педагогічні умови формації новиків (нових учасників ордену), впорядковувала структуру, методи та форми навчання і виховання в колегіумах, окреслювала стратегії та прийоми залучення молоді до Товариства Ісуса, називала засоби збереження його цілісності, внутрішньої єдності та механізми управління. Низка норм «Конституцій Товариства Ісуса» була присвячена окресленню педагогічного ідеалу, визначенню системи чеснот і християнської досконалості схоластів ордену. Слід звернути увагу на те, що у документі, відповідно до ренесансно-гуманістичної парадигми піклування про молодь, було підкреслено важливість поєднання «молитви з наукою, побожності з навчанням, породжених серцем порухів волі з логічними роздумами» [Рібаденейра, 2005 : XV].

Вагоме значення для вивчення діяльності єзуїтів серед молоді належить «Першому і Загальному екзамєну, який слід пропонувати всім, хто звертається з проханням про вступ до Товариства Ісуса» («Examen Generalis»). Це документ інформативного характеру, у якому було представлено відомості про місію та спосіб духовно-суспільної ініціативи Товариства Ісуса. В «Екзамєні», який також належав перу Ігнатія Лойоли, було обґрунтовано структуру молодіжної роботи ордену, яка складалася з двох основних напрямів: опіка над орденською (Sholastici S. I.) та світською (Sholares Externi) молоддю. Крім того, у документі було описано спосіб життя та уклад Товариства Ісуса, висвітлено організаційно-педагогічні і методичні засади пробацій (вступних іспитів) до колегіумів ордену тощо [Перший ..., 2005 : 21].

Методологічним документом, який унормовував заснування та реалізацію молодіжної роботи Товариства Ісуса був шкільний статут. Його офіційна назва – «Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Iesu» (1599 р.) (переклад українською – «Уклад студій Товариства Ісуса»). У ньому було визначено перелік вимог, компетентностей, умінь та навичок, духовно-педагогічних і моральних якостей, якими повинні були володіти особи, які здійснювали адміністрування та модерування навчання в ордені єзуїтів. Це такі посади, як провінціал, ректор, префект і професор вищих (філософії і теології) та нижчих (граматики, поетики, риторики) студій. Крім того, було зображено модель проведення занять, визначено методику викладання дисциплін, представлено опис методів і форм проведення лекцій, диспутів, бесід, театральних дійств, висвітлено механізм функціонування т. зв. «академії», методику організації вакацій (відпочинку) та багато інших регулятивних аспектів освітнього процесу [Ratio Studiorum ..., 2008].

Цінною вважаємо думку сучасного вченого Д. Шмоніна, який, розглядаючи розвиток європейських освітніх реформ раннього Нового часу, зазначав, що «Ratio Studiorum» – це не лише педагогічний регламент, але й нова ідея освіти, її філософія. Дослідник наголошував, що шкільний стандарт єзуїтів мав універсально-кодифікуючий зміст, який, завдяки широкому

.....
впровадженню єзуїтських шкіл у країнах Європи другої половини XVI ст., здобув статус загальноєвропейського освітнього стандарту. Крім того, Д. Шмонін звертав увагу на те, що «Ratio Studiorum» унормовував організаційно-педагогічні та методичні основи досягнення головної ідеї єзуїтської освіти – послідовного інтелектуального та духовно-морального вдосконалення особистості. Способом досягнення проголошеної місії освітній регламент називав два взаємопов'язані принципи – розбудову християнських чеснот і дисциплінарний розподіл наук, за якої теологія, філософія та «вільні мистецтва» хоч були відокремлені одне від одного, проте взаємопов'язувалися духовними завданнями [Шмонін, 2011 : 309-310]. Підтримувала думку Д. Шмоніна й італійська дослідниця С. Негруццо, яка розглядала «Ratio Studiorum» як вершину та джерело католицької педагогіки. Вона звертала увагу на те, що універсалізм, цілісність і ціннісно-сміслова визначеність єзуїтської освітньої програми, її концептуальна та організаційно-педагогічна обґрунтованість свідчить про універсальність і системність шкільного статуту Товариства Ісуса [Негруццо, 2013 : 88]. До того ж орденський шкільний статут заклав основи сучасної європейської курикулярної теорії. Він є взірцем нормативно-регламентаційного упорядкування навчальних планів та академічних програм.

Значну цінність для висвітлення розвитку ренесансних ідей освіти і виховання у молодіжній роботі Товариства Ісуса становлять декрети Тридентського собору (Concilium Tridentinum) – XIX Вселенського зібрання католицької церкви 1545-1563 рр., зміст яких відіграв вагомe значення у модернізації роботи Ватикану серед молодого покоління. Мова йде про такі документи, як «Декрет про священство», «Декрет про реформу церкви», «Декрет про шлюб», «Декрет про папський авторитет», «Декрет про таїнства» [Учення ..., 2002]. Їхній зміст визначав впровадження семінарій для навчання майбутніх священників, регламентував правила поведінки та моральний кодекс вихованців орденських колегіумів тощо. Також було окреслено зміст навчального процесу, визначено особливості механізмів фінансування та управління новоутвореними навчальними закладами, унормовано професійне зростання випускників тощо.

Оригінальні тексти названих документів (конституції, правила, трактати латиною, що регламентували здійснення молодіжної роботи Товариства Ісуса) було представлено у кількох орденських видавничих проєктах – збірниках джерел «Institutum Societatis Iesu» та «Monumenta Historica Societatis Iesu» («MHSI»). З-поміж них вагомe значення для аналізу змісту та методики молодіжної роботи учителів-єзуїтів становлять окремі корпуси «MHSI», зокрема «Monumenta Paedagogica» та «Monumenta Ignatiana» [Monumenta Ignatiana ..., 1903; Monumenta Paedagogica ..., 1965]. Для сучасного дослідника в електронному форматі доступне видання цієї серії за редакцією єзуїта Л. Лукаша (L. Lukacs). Упродовж 1965-1992 рр. було оприлюднено сім томів цього багатотомного проєкту. Цінність збірника полягає в тому, що в ньому було систематизовано тексти конституцій і правил організації єзуїтського шкільництва, розклади занять та описи способів педагогічної діяльності ордену в Німеччині, Італії, Австрії та інших країнах тогочасної Європи, представлено низку документів, що регламентували проведення уроків, організацію дозвілля орденських схоластів тощо.

Другий корпус історичних першоджерел – **філософсько-педагогічні трактати гуманістів європейського Відродження**, зміст яких мав вплив на заснування та розвиток ідейно-сміслових та організаційних засад молодіжної роботи ордену єзуїтів. Насамперед це праці Еразма Роттердамського: релігійно-етичний твір «Зброя християнського воїна», сатирико-критична робота «Похвала глупоті», трактати «Про виховання дітей», «Про метод навчання», «Про пристойність дитячих звичаїв». До джерельної бази цього корпусу увійшли й твори інших гуманістів, як-от Х.Л. Вівеса «Про причини занепаду мистецтв», «Про навчання наукам, або християнське навчання». Чимало автентичних текстів Х.Л. Вівеса опубліковано у збірнику «Vives J. L. Tratado de la Ensenanza. Introduccion a la Sabiduria. Escolta del Alma. Dialogos. Pedagogia Pueril» (2004 p.) [Vives, 2004]. Для дослідження важливими також є твори таких представників ренесансного гуманістичного руху, як М. Веджо, П.П. Верджеріо, Г. Верона, Й. Штурм, Ф. Меланхтон та інших.

Відомо, що на становлення ціннісно-сміслового універсуму та аксіологічної ідентичності молодіжної роботи єзуїтів значний вплив мало релігійно-етичне вчення представників проторенесансного руху «Devotio moderna» («Нове благочестя») – Г. Гроуте, Й. Бусха, а особливо – Ф. Кемпійського, знайомство засновника єзуїтів із трактатами якого підтверджено документально. У творі «Про наслідування Христа» Ф. Кемпійський послідовно обґрунтовував думку про індивідуальну моральну боротьбу та постійне самоудосконалення як есенційні чесноти особистості [Фома Кемпийский, 2007]. Саме такі міркування були покладені в ідеологічну основу діяльності ордену єзуїтів.

У третій корпус історичних першоджерел нами об'єднано **духовно-релігійні та гомілетичні твори**. Вони представлені духовними трактатами засновника єзуїтів, релігійними проповідями, духовними повчаннями. Передусім мова йде про духовно-релігійні трактати Ігнатія Лойоли, особливе місце серед яких належить «Духовним вправам» («Exercitia Spiritualia»).

«Духовні вправи» – це посібник, де було викладено механізм виховання душі, для її спасіння. Над текстом Лойола розпочав працювати в манреській печері 1522 р. і лише 31 липня 1546 р. папа римський Павло III буллою «*Approbatio Exercitiorum*» схвально відгукнувся на адресу останніх, рекомендувавши їх усім віруючим [Лойола, 2007]. Щодо їхнього написання Ігнатій Лойола в «Автобіографії» згадував: «... не склав усі Вправи одразу, а спостерігаючи у своїй душі деякі зміни і вважаючи, що вони принесуть користь людям, записував їх» [Заповіт ..., 2003 : 94]. «Духовні вправи» – це «будь-який спосіб випробовування совісті, роздуми, споглядання, молитви та інші дії» [Заповіт ..., 2003 : 15]. Їхній зміст становила детальна регламентація дій людини, що вправляється у розвитку душі, впродовж чотирьох тижнів. Науковий аналіз «Духовних вправ» Ігнатія Лойоли дає змогу виявити чинники та мотивацію заснування єзуїтами молодіжної роботи, з'ясувати її мету, завдання, методи і форми реалізації тощо. Крім того, «Духовні вправи» свідчать про високий рівень новизни мислення Ігнатія Лойоли у порівнянні з тогочасними суспільними уявленнями суспільства, а їхній зміст розкриває характер партнерства гуманізму та релігії в стратегії ігнатіанської духовності, відбиває християнсько-гуманістичний зміст духовності єзуїтського шкільництва.

До гомілетичних першоджерел належить значний масив повчань Ігнатія Лойоли та перших єзуїтів П. Фавра, А. Араози, П. Рібаденейри, Л. Камари, Я. Лайнеса, Х. Поланко, Є. Надаля, духовно-релігійні трактати членів Товариства Ісуса новітнього часу (як-от духовна спадщина П.-Г. Кольвенбаха), у яких можна прослідкувати еволюцію духовного вчення та ціннісно-сміслових стратегій єзуїтів.

Біографічні та агіографічні джерела об'єднані нами в четвертий джерельний корпус. Він представлений передусім автобіографічною розповіддю Ігнатія Лойоли – «Заповітом прочанина» [Заповіт ..., 2003]. У творі перший єзуїт, називаючи себе прочанином, осмислював шлях свого духовного становлення, охопивши період з 1521 по 1538 рр. Текст, який було записано секретарем Лойоли Луїсом Гонсалесом де Камарою іспанською і частково італійською мовами, викладено від третьої особи. Автобіографія дає змогу виявити низку вимірів духовного розвитку Ігнатія Лойоли, з'ясувати його інтелектуальну дискусію з тогочасними суспільними течіями як-от християнським гуманізмом чи духовно-релігійним рухом «*Devotio moderna*», розкрити різні аспекти духовної харизми та генези етико-антропологічних і духовно-релігійних ідей першого єзуїта. Значний інтерес може викликати знайомство читача й із «Духовним щоденником» Ігнатія Лойоли [Лойола, 2002]. Це два невеликі зошити, записи в яких охоплюють час із 2 лютого 1544 р. по 27 лютого 1545 р. Зміст «Духовного щоденника» становить виняткову цінність для розуміння містичного досвіду Ігнатія Лойоли, свідчить про його «внутрішнє мовлення» та «внутрішній монолог».

Вагомий масив его-джерел представлений книгами новіціатів, персональними формулами, каталогами та некрологами членів домів Товариства Ісуса. Для історичного дослідження насамперед важливою є інформація, що містилася в персональних каталогах – списках єзуїтів із кожної провінції за певний час. Каталоги (*Catalogi*) поділялися на щоквартальні (*Catalogi Breves Trimesters*), щорічні (*Catalogi Informationi*) та трирічні (*Catalogi Triennales*). Трирічні каталоги містили детальну інформацію про єзуїтів: від професів до новиків. Вони були впорядковані в трьох частинах: перший (*Catalogus Primus*), другий (*Catalogus Secundus*) і третій (*Catalogus Tertius*) трирічний каталоги [Danieluk, 2001 : 418]. Орденські каталоги як першоджерела становлять значну цінність для встановлення персоналій молодіжної роботи єзуїтів, адже містили відомості про розумові здібності, чесноти, риси характеру та життєвий досвід учасників Товариства Ісуса. Інформативність каталогів значно доповнювали книги новіціатів, де наводилися відомості про соціальне і територіальне походження нових членів ордену (новиків), рівень їхньої освіти, фах, батьків і сестер тощо [Шевченко, 2005 : 19]. Інформацію біографічного змісту також було запропоновано в персональних формулах фінальних обітів (*Ultima Vota*) (власноруч написані членами ордену єзуїтів тексти статутів та обітів) і некрологах (*Necrologia*).

Листи (*Epistolae*), особиста і ділова кореспонденція керівництва та членів ордену єзуїтів (*Epistolae Generalium*), листуванням представників європейського гуманістичного руху XVI-XVII ст. об'єднані нами у **п'ятий корпус першоджерел**. Мова йде насамперед про листи засновника єзуїтів Ігнатія Лойоли, чимало з яких опубліковано у збірниках і монографіях з історії єзуїтів періоду т. зв. «стародавнього товариства» (1540-1773 рр.). Більшість текстів епістолярної спадщини Ігнатія Лойоли опубліковано у згаданому вже багатотомному проєкті «MHSI» у корпусі «*Monumenta Ignatiana*», що нараховує чотири серії. Значний інтерес для нашого дослідження становить зміст фрагментів листів із видання «*Monumenta Ignatiana. Seriea Prima. Sancti Ignatii de Loyola Societatis Jesu Fundatoris. Epistolae et Instructiones*» (Tomus Primus-Duodecimus) (вид. 1911 р.) [Monumenta Ignatiana ..., 1903].

Для історичної інтерпретації теми дослідження важливими є такі листи Ігнатія Лойоли, як «Про гуманізм», «Як спілкуватися», «Сестрі Терезі Реджатель», «Отцю Мануїлу Міоне»,

.....
«Франциску Борджа герцогу Гандійському» тощо. Слід назвати й листування між членами ордену, яке також представлено в проєкті «MHSI» у корпусах «Epistolae P. Hieronymi Nadal Societatis Jesu», «Epistolae P. Alphonsi Salmeronis Societatis Jesu» тощо. Окремо відзначимо такі листи, як «Лист Хуана де Поланко до провінціала Іспанії Антоніо де Араоза», «Блаженний П'єр Фавр. Два листа Франциску Ксаверію», «П. Фавр та П. Кодюр. Співбесіда перших отців», а також ранньомодерну кореспонденцію Ватикану, звіти, доповідні записки посадових осіб, листування між єзуїтами і світськими особами тощо. Інтеграція відповідних джерел до дослідження розвитку ренесансних ідей освіти у молодіжній роботі єзуїтів вимагає пильного погляду та прочитання «між рядків». Саме в епістолярній спадщині міститься чимало інформації про заснування єзуїтської молодіжної роботи, її ціннісні, релігійні, світоглядні та організаційні засади. Листи лідерів ордену дають змогу виявити специфіку методу роботи єзуїтів серед молоді, визначити рівень їхньої освіченості та фаховості тощо.

Шостий корпус історичних першоджерел – **теологічні трактати лідерів Товариства Ісуса**. Це передусім трактати засновників Саламанкської школи – Ф. Суареса («Метафізичні міркування»), Л. Моліни («Про правосуддя і право», «Згода вільної волі з дарами благодаті»), Г. Васкеса («Моральні твори»). Зміст вказаних творів був гуманістичний, насамперед з огляду на те, що у центрі міркувань авторів була людина, шляхи та методи її духовно-релігійного та морального удосконалення. До того ж червоною лінією названих трактатів проходила ідея доцільності поєднання духовного розвитку із фізичним, соціальним та психоемоційним удосконаленням особистості, що відповідало гуманістичній парадигмі виховання. Зміст праць Ф. Суареса, Л. Моліни, Г. Васкеса та інших теологів ордену єзуїтів засвідчує значний вплив гуманістичної ідеології, ренесансного права індивідуальності та аргументації свободи особистості на розробку філософсько-педагогічних і морально-етичних засад доктрини єзуїтизму.

Сьомий корпус історичних першоджерел – **навчальна і навчально-методична література**, яку використовували в закладах освіти єзуїтів у ранній Новий час. Це: «Граматики латинської мови» («De Institutione Grammaticae, Libri Tres») іспанського ученого єзуїта Е. Альвареса, трактат із поетики Ю. Скалігепа «Poëtices Libri Septem», підручники Еразма Роттердамського «De Ratione Studii», «De Copia Verborum», «De Conscribendis Epistolis», «De Octo Partibus Rationis Constructione», «De Civilitate Morum», граматики Л. аллі, Х.Л. Вівеса [Monumenta Paedagogica ..., 1965]. Слід підкреслити, що використання в орденській освіті відповідних підручників є одним із яскравих свідчень інтеграції учителями-єзуїтами до навчання та виховання молоді гуманістичного інструментарію.

Полемічні джерела об'єднано нами у восьмий джерельний корпус. Їхня цінність обумовлюється тим, що відображена в полемічних трактатах суспільна дискусія про значення молодіжної роботи єзуїтів була вагомим чинником формування суспільних уявлень (позитивних чи негативних) про ченців-єзуїтів. До того ж саме полемічні твори ставали основою міфів та стереотипів в оцінках єзуїтської діяльності, заклали основи для антиєзуїтської риторики про заперечення «єзуїтського гуманізму». Східнослов'янські полемісти в численних антиєзуїтських памфлетах, філіпічних трактатах, метафорах дискредитуючого змісту презентували Товариство Ісуса як контрреформаційний та антигуманістичний рух, спрямований на окатоличення та асиміляцію православної молоді. Особливе місце серед них належить «Таємним настановам» («Monita Secreta/Privata», 1614 р.) – інструкціям, що набули поширення як внутрішній секретний документ Товариства Ісуса [Тайные ... 1869]. У ньому так представлявся зміст стратегій, рівнів, методів і форм організації життя ордену, що в багатьох європейців виробилося уявлення про єзуїтів як підступних і хитрих «місіонерів», метою діяльності яких було лише особисте збагачення. Утім, сьогодні доведено, що насправді «Таємні настанови» – антиєзуїтський памфлет, документальна фальсифікація, автором якої вважають екс-члена ордену Є. Загоровського. Він належав до відомого православного шляхетського роду, й будучи виключеним із Товариства Ісуса, використав саме такий шлях зведення рахунків.

Полемічні джерела представлені й низкою творів руських авторів – І. Вишенського («Послання до князя Василя Острозького»), Г. Смотрицького («Ключ до царства небесного»), М. Смотрицького («Тренос, або плач за Святою Східною Церквою»), прислів'ями, творами усної народної творчості, у яких критикувався процес інтеграції вчителів-єзуїтів у русько-православне середовище, акцентувалася увага на денаціоналізуючому характері єзуїтських ініціатив. Історичний аналіз названих джерел дає змогу описати тогочасні стереотипи щодо ідей та освітніх практик Товариства Ісуса, а рівень полеміки, який засвідчували вказані тексти, промовисто демонструє силу впливу діяльності єзуїтів серед молоді країн Європи у ранній Новий час.

Матеріали діловодної документації (державної, орденської, приватної) складають дев'ятий корпус першоджерел. До нього ми відносимо насамперед джерела релігійно-церковного, державно-політичного, адміністративно-розпорядчого, фінансово-економічного та військово-місійного призначення. Матеріали діловодства було представлено фундаційними

актами, зокрема, листами про фундування приватними особами для ордену земельної та нерухомої власності, яка ставала основою для орденської інфраструктури (домів, колегій, бурс музикантів тощо), державними привілеями орденським закладам освіти, керівними інструкціями та записками, листами, різноманітними приписами, скаргами населення, актами місцевої влади, інвентарями, книгами прибутків і видатків орденських домів тощо. З-поміж великого масиву вказаних документів у дослідженні ренесансно-гуманістичного контексту молодіжної роботи єзуїтів значний інтерес становлять такі тексти, як «Привілей польського короля Яна II Казимира школі Львівського єзуїтського колегіуму про надання статусу університету», «Привілей єпископа М. Шишковського на заснування в Луцьку єзуїтського колегіуму», «Привілей короля Владислава IV про передачу Новгород-Сіверського Спаського монастиря ордену єзуїтів», «Уривок з листа А. Поссевіно до папи Григорія XIII», «З інструкції віце-провінціала ордену єзуїтів Ф. Суньєро, даній П. Скарзі» та інші. Об'єднані у цьому корпусі історичні першоджерела містять цінну інформацію щодо просторових та хронологічних аспектів заснування молодіжної роботи учителів-єзуїтів, дають змогу визначити значення та роль підтримки орденських ініціатив з боку держави та приватних осіб, передусім меценатів та фундаторів орденських осередків, розкрити характер внутрішньо-орденського регулювання. Вони містять інформацію про взаємини ордену та місцевого населення тощо.

У десятому джерельному корпусі нами систематизовано **зображальні пам'ятки**. Мова йде про портрети історичних діячів, які відіграли вагомий роль у заснуванні молодіжної роботи єзуїтів, зокрема Ігнатія Лойоли, Еразма Роттердамського, Х. Л. Вівеса та інших; гравюри, у яких було відбито специфіку тогочасних суспільних уявлень про учителів-єзуїтів, низку міфів та контраверсій щодо Товариства Ісуса; зображення символів єзуїтів, його герба, печаток тощо; картини та інші живописні твори, у яких було запропоновано образне відображення історії єзуїтського шкільництва; архітектурні пам'ятки, зокрема будівлі домів, університетів, колегій, конвiktів, бурс музикантів, каплиць тощо; титульні аркуші орденських стародруків, його офіційних документів; фотокартки сучасної історії Товариства Ісуса; інтерфейси його офіційних Інтернет-представництв тощо.

Названі нами в десяти джерельних корпусах першоджерела репрезентовані вітчизняному досліднику різними способами: чимало з них археографічно опубліковано в окремих збірниках джерел, значний масив представлено в монографіях і працях з історії Товариства Ісуса. Більшість автентичних текстів латиною розміщено в електронному форматі на офіційному Інтернет-порталі Римського архіву Товариства Ісуса (RASJ).

Висновки. Як бачимо, джерельне забезпечення новітньої історичної реінтерпретації гуманістичного контексту молодіжної роботи єзуїтів є, загалом, репрезентативним. Усю сукупність першоджерел можна класифікувати на десять джерельних корпусів: інституційно-правові документи Товариства Ісуса («Формули», «Конституції», «Перший і Загальний екзамen», «Уклад студій», декрети Генеральних Конгрегацій, апостольські листи та інші документи про організацію єзуїтської діяльності); філософсько-педагогічні трактати гуманістів європейського Відродження (П. П. Верджеріо, Г. Веронезе, Еразм Роттердамський, Х. Л. Вівес та ін.); духовно-релігійні та гомілетичні твори («Духовні вправи» Ігнатія Лойоли, його повчання, твори перших єзуїтів); біографічні та агіографічні першоджерела («Заповіт прочанина» Ігнатія Лойоли та його «Духовний щоденник», книги новіціатів, персональні формули та каталоги домів єзуїтів, тестаменти і панегірики їхніх фундаторів і меценатів); епістолярії (листи Ігнатія Лойоли та співзасновників ордену єзуїтів, ділова кореспонденція його керівництва, листування гуманістів Ренесансу тощо); теологічні трактати членів ордену єзуїтів (Ф. Суарес, Л. Моліна, Г. Васкес), у центрі міркувань яких була особистість, духовно-педагогічні способи розбудови її чеснот; дидактична література єзуїтських колегіумів; полемічні джерела («Таємні настанови», твори руських авторів, антиєзуїтська народна творчість); матеріали діловодної документації (фундаційні акти, державні привілеї, розпорядчі інструкції тощо); зображальні пам'ятки (портрети персоналій теми дослідження, гравюри, що відбивали шкільництво єзуїтів, архітектурні пам'ятки, титули стародруків тощо). Аналіз та інтерпретація атрибутованих нами першоджерел дає необхідний інструментарій для дослідження розвитку ренесансних ідей освіти та виховання в заснованій єзуїтами молодіжній роботі. Можемо констатувати, що у змістовому вимірі, більшість із проаналізованих джерел є комплексними, адже відображають молодіжну роботу учителів-єзуїтів системно, дають змогу висвітлювати її ідеологію та освітню філософію, організаційну систему та управління, конкретні засоби та прийоми роботи ченців-єзуїтів зі школастами. Водночас слід підкреслити, що опрацювання орденських першоджерел необхідно здійснювати на засадах сучасної методології наукового аналізу, дотримуючись принципів об'єктивності, цілісності, джерелознавчої автопсії та контекстуальної інтерпретації.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

.....
Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Заповіт прочанина : автобіографія святого Ігнатія Лойоли, засновника єзуїтів (2003) / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 98 с.

Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми (2005) / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, XXV, 532 с.

Лойола, И. (2002). Духовный дневник / пер. со староисп. А. Н. Ковалю. *Точки-Puncta* / гл. ред. О. В. Ландин. Москва : Ин-т филос., теол. и ист. св. Фомы, 1-2, 159–238.

Лойола, И. (2007). Духовные упражнения / пер. с лат. С. Лихаревой. *Орден иезуитов : правда и вымысел* : сборник / сост. А. Лактионов. Москва : АСТ МОСКВА, 413–528.

Негруццо, С. (2013). Преподавание после иезуитов. *Религиозное образование в России и Европе в XVIII веке* : [сб. науч. тр.] / под ред. Е. Токаревой, М. Инглота. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 250–264.

Перший і Загальний екзамен, який слід пропонувати всім, хто звертається з проханням про вступ до Товариства Ісуса (2005). *Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми* / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 21–54.

Рібаденейра де Педро (2005). Браттям Товариства Ісуса [Переднє слово до першого видання Конституцій]. *Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми* / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, XI–XVI.

Тайные наставления Общества Иисуса (1869). Гризингер Т. *Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени* : в 2 т. / пер. со 2-го нем. изд. Санкт-Петербург ; Москва : Изд. М. О. Вольфа, 1868-1869. Т. 2. 1869, 271–307.

Учение о таинстве священства. Тридентский собор (XIX Вселенский), 23-я сессия, 15 июля 1563 г. (2002). *Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III-XX вв.* Санкт-Петербург : Изд-во св. Петра, 2002, 457–461.

Фома, Кемпийский (2007). О подражании Христу / пер. с лат. К. П. Победоносцева. Одесса : [Б. и.], 154 с.

Формули Інституту Товариства Ісуса, схвалені і підтверджені папами Павлом III і Юлієм III (2005). *Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми* / пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 1–13.

Шевченко, Т. М. (2005). Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів : Свічадо, 340 с.

Шмонин, Д. В. (2006). В тени Ренессанса : вторая схоластика в Испании. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 277 с.

Шмонин, Д. В. (2011). «Порядок и устройство». К публикации раздела «Ratio Studiorum» (1599). *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 12, 4, 308–326.

Danieluk, R. (2011). Michal Boym, Andrzej Rudomina and Jan Smogulecki – Three Seventeenth-Century Missionaries in China. A Selection of Documents from the Roman Jesuit Archives. *Monumenta Serica : Journal of Oriental Studies*, LIX, 417–424.

Monumenta Ignatiana. Seriea Prima. Sancti Ignatii de Loyola Societatis Jesu Fundatoris. Epistolae et Instructiones : v 12 t. / Ignatii de Loyola. Matriti : Typis Gabrielis Lopes del Horno, 1903-1911. Tomus Primus. 1903. 809 p.

Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Nova Editio Penitus Retractata : v 7 vol. / ed. L. Lukacs. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1965-1992. Vol. I : 1540-1556. 1965. 683 p.

Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (2008) / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 252 с.

Vives, J. L. (2004). Tratado de la Ensenanza. Introduccion a la Sabiduria. Escolta del Alma. Dialogos. *Pedagogia Pueril* / est. preliminar y prologos J. M. Villalpando. Mexico : Editorial Porrúa, 447. 448 p.

Татьяна Зузяк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского,
доктор педагогических наук, профессор (Украина)

Руслан Басенко

Полтавский институт экономики и права
Открытого международного университета развития человека «Украина»,
кандидат педагогических наук (Украина)

Исторические источники исследования христианско-гуманистических практик заботы иезуитов о схоластах в раннее Новое время

Аннотация. Целью статьи является атрибутация, систематизация и верификация исторических первоисточников исследования ренессансно- и христианско-гуманистического контекста иезуитских практик опеки над схоластами орденских коллегий в странах Европы раннего модерна. В связи с историографической контраверсионностью в рассмотрении и оценках социокультурной деятельности ордена иезуитов, а также его конфессиональной принадлежностью, **методологическими ориентирами** исследования выступают принципы научной объективности, преемственности, междисциплинарности, источниковедческого анализа, конфессиональной нейтральности и мировоззренческого плюрализма. В основе исследования положены приоритеты внутренней и внешней критики исторических первоисточников, которые позволяют целостно, системно, комплексно и интегрировано рассмотреть гуманистическое содержание, ценностно-ориентированные стратегии и человекотворческую роль орденского опыта образовательной, духовной и социальной опеки над схоластами в раннее Новое время. **Научная новизна** исследования заключается в том, что впервые за интегрированными критериями (содержание, целевое назначение и способ фиксации информации) представлена классификация исторических источников исследования этой проблематики и атрибутировано десять корпусов первоисточников: институционально-правовые документы Общества Иисуса; философско-педагогические трактаты гуманистов европейского Возрождения; духовно-религиозные и гомилетические произведения; биографические и агиографические первоисточники; эпистолярный; теологические трактаты членов ордена иезуитов; дидактическая литература иезуитских коллегий; полемические источники; материалы делопроизводственной документации; изобразительные памятники. Сделан **вывод** о том, что интеграция в историческое исследование названных первоисточников, их внутренняя и внешняя критика, научное осмысление и интерпретация обеспечивают необходимые основания для аргументации тезиса о гуманистической релевантности социокультурной деятельности Общества Иисуса в сфере заботы о молодом поколении стран Европы в раннее Новое время, востребованности и важности соответствующих инициатив для развития новоевропейской цивилизации. Большинство из атрибутованных в статье источников по своему содержанию есть комплексными, они содержат информацию как об идейно-смысловых и ценностных основаниях общественных инициатив иезуитов, так и об особенностях методических механизмов, форм и технологий реализации орденской заботы о молодежи стран Европы в раннее Новое время.

Ключевые слова: орден иезуитов (Общество Иисуса), исторический источник, источниковедение, классификация источников, «иезуитский гуманизм», схоластики, ренессансный гуманизм, герменевтика, исходный корпус.

Tatiana Zuzyak

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

Ruslan Basenko

Poltava Institute of Economics and Law
Open International University of Human Development "Ukraine"
Candidate of Pedagogical Sciences (Ukraine)

Historical sources for the study of Christian-humanistic practices of caring Jesuits about the scholastics in the early modern period

Abstract. The aim of the article is to attribute, systematize and verify the historical sources of the study of the Renaissance and Christian-humanistic context of the Jesuit practices of guardianship over the scholastics of the Order colleges in the countries of early modern Europe. Due

.....
to the historiographical controversy in the consideration and evaluation of the socio-cultural activities of the Jesuit order, as well as its religious affiliation, the **methodological** guidelines of the study are the principles of science, historicism, objectivity, continuity, interdisciplinary, source analysis, religious neutrality and worldview. The study is based on the priorities of internal and external critique of historical sources, which allow a holistic, systematic, comprehensive and integrated consideration of humanistic content, value-oriented strategies and the human role of the Order's experience of educational, spiritual and social care for scholastics in the early modern period. **The scientific novelty** of the research is that for the first time according to the integrated criteria (content, purpose and method of recording information) the classification of historical sources of research is presented and ten source corpora are attributed: institutional and legal documents of the Society of Jesus; philosophical and pedagogical treatises of humanists of the European Renaissance; spiritual-religious and homiletic works; biographical and hagiographic primary sources; epistolary; theological treatises of members of the Jesuit order; didactic literature of Jesuit colleges; polemical sources; materials of office documentation; pictorial sights. It is **concluded** that the integration of these primary sources into historical research, their internal and external criticism, scientific understanding and interpretation provide the necessary grounds for substantiating the thesis on the humanistic relevance of the socio-cultural activities of the Society of Jesus in caring for the younger generation of Europe and the importance of relevant initiatives for the development of modern European civilization. Most of the sources attributed in the article are complex in their content, they contain information about the ideological and semantic and value bases of Jesuit social initiatives, and about the peculiarities of methodological mechanisms, forms and technologies of the Order's care for the youth of Europe in early modern times.

Key words: Jesuit order (Society of Jesus), historical source, source studies, classification of sources, "Jesuit humanism", scholastics, renaissance humanism.

References:

- Danieluk, R.** (2011). Michal Boym, Andrzej Rudomina and Jan Smogulecki – Three Seven-teenth-Century Missionaries in China. A Selection of Documents from the Roman Jesuit Archives. *Monumenta Serica : Journal of Oriental Studies*, LIX, 417–424 [in China].
- Foma Kempijskij** (2007). *O podrazhanii Hristu [About the imitation of Christ]* / per. s lat. K. P. Pobedonosceva. Odessa : [B. i.], 154 s. [in Russian].
- Formuly Instytutu Tovarystva Isusa, skhvaleni i pidtverdzeni papamy Pavlom III i Yuliiem III [Formulas of the Society of Jesus Society, approved and approved by Pope Paul III and Julius III] (2005). *Konstytutsii Tovarystva Isusa ta ikh Dodatkovy Normy – The Constitution of the Society of Jesus and Their Supplementary Rules* / per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, 1–13 [in Ukrainian].
- Konstytutsii Tovarystva Isusa ta ikh Dodatkovy Normy [The Constitution of the Society of Jesus and Their Supplementary Rules]* (2005) / per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, 2005. XXV, 532 s. [in Ukrainian].
- Lojola, I.** (2002). Duhovnyj dnevnik [Spiritual diary] / per. so staroisp. A. N. Kovalja. *Tochki-Puncta – Puncta-Points* / gl. red. O. V. Landin. Moskva : In-t filos., teol. i ist. sv. Fomy, 1-2, 159–238 [in Russian].
- Lojola, I.** (2007). Duhovnye uprazhnenija [Spiritual exercises] / per. s lat. S. Liharevoj. *Orden iezuitov : pravda i vymysel – Jesuit Order: Truth and Fiction* / sost. A. Laktionov. Moskva : AST MOSKVA, 413–528 [in Russian].
- Monumenta Ignatiana. Seriea Prima. Sancti Ignatii de Loyola Societatis Jesu Fundatoris. Epistolae et Instructiones** (1903) : v 12 t. / Ignatii de Loyola. Matriti : Typis Gabrielis Lopes del Horno, 1903-1911. Tomus Primus, 809 p. [in Italy].
- Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Nova Editio Penitus Retractata** (1965) : v 7 vol. / ed. L. Lukacs. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1965-1992. Vol. I : 1540-1556. 1965, 683 p. [in Italy].
- Negrucio, S.** (2013). Prepodavanje posle iezuitov [Teaching after the Jesuits]. *Religioznoe obrazovanie v Rossii i Evrope v XVIII veke – Religious education in Russia and Europe in the 16th century* / pod red. E. Tokarevoj, M. Inglova. Sankt-Peterburg : Izd-vo RHGA, 250–264 [in Russian].
- Pershyj i Zahalnyj ekzamen, iakyj slid proponuvaty vsim, kto zvertaietsia z prokhanniam pro vstup do Tovarystva Isusa [The first and general exam to offer to anyone who applies to join the Society of Jesus]* (2005). *Konstytutsii Tovarystva Isusa ta ikh Dodatkovy Normy – The Constitution of the Society of Jesus and Their Supplementary Rules* / per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, 21–54 [in Ukrainian].
- Ratio Studiorum : Uklad studij Tovarystva Isusovoho. Systema iezuitskoi osvity** (2008) / per. z lat. R. Paranko ; per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, 2008, 252 s. [in Ukrainian].
- Ribadenejra de Pedro** (2005). Brattiam Tovarystva Isusa [Perednie slovo do pershoho vydannia Konstytutsij] [To the Brethren of the Society of Jesus [Preface to the First Edition of the Constitutions]].

- Konstytutsii Tovarystva Isusa ta ikh Dodatkovy Normy – The Constitution of the Society of Jesus and Their Supplementary Rules* / per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, XI–XVI [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. M.** (2005). *Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverti XVI – seredyny XVII st. [Jesuit schooling in the Ukrainian lands of the last quarter of the 16th – mid 17th centuries]*. Lviv : Svichado, 340 s. [in Ukrainian].
- Shmonin, D. V.** (2006). *V teni Renessansa : vtoraja sholastika v Ispanii [In the shadow of the Renaissance: the second scholasticism in Spain]*. Sankt-Peterburg : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 277 s. [in Russian].
- Shmonin, D. V.** (2011). “Porjadok i ustroenie”. K publikacii razdela “Ratio Studiorum” [“Order and dispensation”. To publication of the “Ratio Studiorum” section] (1599). *Vestnik Russkoj hristianskoj gumanitarnoj akademii – Bulletin of the Russian Christian Humanitarian Academy*. Sankt-Peterburg : Izd-vo RHGA, 12, 4, 308–326 [in Russian].
- Tajnye nastavlenija Obshhestva Iisusa [The Secret Instructions of the Society of Jesus] (1869). Grizinger T. *Iezuity. Polnaja istorija ih javnyh i tajnyh dejanij ot osnovanija ordena do nastojashhego vremeni – Jesuits. The full story of their explicit and secret deeds from the foundation of the order to the present : v 2 t. / per. so 2-go nem. izd.* Sankt-Peterburg ; Moskva : Izd. M. O. Volfa, 1868-1869, 2, 271–307 [in Russian].
- Uchenie o tainstve svjashhenstva. Tridentskij sobor (XIX Vselenskij), 23-ja sessija, 15 ijulja 1563 g. [The doctrine of the sacrament of the priesthood. The Council of Trent (XIX All-Oldenky), 23rd session, July 15, 1563] (2002). *Hristianskoe verouchenie. Dogmaticheskie teksty uchitelstva cerkvi III-XX vv. – Christian creed. Dogmatic texts of the teaching of the church of the III-XX centuries*. Sankt-Peterburg : Izd-vo sv. Petra, 457–461 [in Russian].
- Vives, J. L.** (2004). *Tratado de la Ensenanza. Introduccion a la Sabiduria. Escolta del Alma. Dialogos. Pedagogia Pueril / est. prelim. y prologos* J. M. Villalpando. Mexico : Editorial Porrua, 447, 448 p. [in Mexico].
- Zapovit prochanyna : avtobiografija sviatoho Ihnatiia Lojoly, zasnovnyka iezuitiv [The Will of the Pilgrim: Autobiography of St. Ignatius of Loyola, the Founder of the Jesuits]* (2003) / per. z anhl. A. Masliukh. Lviv : Svichado, 98 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 09.04.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.05.2020 р.